

Драгица Тадић

Православни бојословски факултет, Београд

Галиканска литургија

Abstract. У областима под јурисдикцијом Римског патријархата упоредо са ширењем хришћанства настајао је велики број различитих, локалних литургија, које заједно сачињавају западни литургијски тип. Једну од тих група представљају и галиканске литургије које су постојале све до 8. века. Настанак галиканских литургија и утицаји под којима су се оне развијале обавијен је велом тајни услед недостатка извора. Већи део извора датира из познијег периода те текстови обилују примесам римског обреда. Није постојала једна и јединствена литургија која се служила у читавој Галији, него се оне разликују у зависности од места и времена настанка. Ипак, могу се издвојити неке опште и заједничке карактеристике. Значај галиканских литургија је изузетан као сведока древне и значајне хришћанске традиције. У крајевима који су били далеко од великих центара хришћанства владао је својеврсни конзервативизам. Тако су утицаји Сирије, Антиохије и Александрије, који датирају из доникејског периода, сачувани готово нетакнути па тако и у текстовима из 5. и 6. века имамо сведочанство о најстаријем литургијском језику из времена када се он тек развијао.

У литургијској науци постоји пет различитих литургија које носе назив *галиканска*:

1. Литургија која се служила у Галији пре реформи Пипина Малог и Карла Великог;
2. Римска литургија која је преобликована и обогаћена у каролиншкој литургијској школи, а која се служила у Галији и Немачкој;
3. Један француски обред који су Нормани увели на Апулији и Сицилији;
4. Франко-романски обред који је у Шпанији крајем XI века, под утицајем папе Гргура VII (1073-1085), потиснуо мозарабску литургију. Браниоци традиционалне шпанске литургије наводе да су га увели монаси опатије Клини под именом *Liturgica gallicana*;
5. Литургије које су у XVIII веку, упркос одлукама Тридентског сабора, епископи више француских дијецеза преуредили и увели у употребу и које се називају *галиканске* или *новогаликанске*.

Међутим, назив *галиканска литургија* исправно је применити само на обред који је био у употреби у Галији до IX века, до времена Карла Великог.

Порекло и историја обреда

Постанак галиканског обреда је обавијен велом тајни. Може се претпоставити да води порекло од једне мање-више хомогене литургијске групе која је постојала крајем V века у областима Галије, Шпаније, Енглеске, Ирске, а вероватно и северне Италије, где у Црквама није био у употреби римски литургијски обред. С друге стране, могуће је и постојање оријенталног, нарочито антиохијског утицаја на развој галиканске литургије, као дела општих културних, политичких и религиозних утицаја који су током IV и V века допирали са Истока.

О пореклу галиканског обреда постоје три главне теорије:

1. Теорија о ефеском пореклу. Према овој хипотези, покретачи галиканске литургије су били епископи Лиона, Фотин и Иринеј који су, по свему судећи, били пореклом са Истока. Међутим, немогуће је да је један тако развијен обред као што је то галикански установљен у II или III веку, у време када је литургија још увек била у највећем делу импровизирана. У расправама које су се тичале датума празновања Пасхе, Лион, коме се овде жели приписати пропагирање ефеске литургије, био је у сагласности са Римом, а не са Ефесом. Тешко је одржива теза по којој је галиканска литургија преовладала од самог увођења хришћанства и питање је да ли је Лион био центар који је утицао на развој хришћанства у читавој Галији.

Постоји још једна слична теорија коју је изнео о. Тибо, а према којој би главни сакупљач и истински отац галиканске литургије пре био св. Јован Касијан који се служио њему добро познатим источним обредима. Могуће је да је миса у Галији у IV и V веку била веома блиска римско-афричкој литургији и да се галиканска литургија, која у највећем делу садржи елементе монашких обреда, развила у првој половини VI века, а да су је потом усавршили архиепископи Арла који су образовање стицали у манастиру Левен. Из Арла као полазне тачке, она би потом била пренета у Марсеј и Левен и убрзо раширена у читавој Галији и преко Ламанша и Пиринеја. Према Тибоу, литургију нису директно увели мисионари који су са Истока долазили у Галију, премда тако изгледа. Пре ће бити да је галиканска литургија производ сукцесивних имитација Ефеске цркве, као и обичаја Халдејске и Јерусалимске цркве. Према овој хипотези, Касијан би био зачетник и отац галиканског обреда. С обзиром на то да је боравио у Витлејему, да је путовао у Египат и да га је у чин ђакона рукоположио св. Јован Златоусти, епископ Константинопоља, он је свакако познавао литургијске обреде свих ових Цркава. С друге стране, изгледа да су током V века постојали стални односи између Марсеја и Ефеса. Тибо је такође сматрао да је Касијан рођен на северозападу Месопотамије, чиме објашњава сиријске елементе који се појављују у галиканској литургији оглаше-

них. Своју тезу потврђује и утицајем који је Касијан извршио на целокупан црквени живот Галије.

Премда је генијална и веома привлачна, ова хипотеза није доживела много успеха. Истраживања која указују на Добруцу као место Касијановог рођења била су довољна да је пољуљају.

2. Теорија о источном пореклу. Ова хипотеза је позната и као *миланска* пошто су њени заступници под Истоком подразумевали Милано и области источно од њега. Постојало је неколико грчких епископа у Милану, а и неколико аријанских источних епископа је обитавало на Западу. Са друге стране, налазимо и западне епископе који су из различитих разлога боравили на Истоку. Поклоничка путовања у Свету Земљу су била учестала током IV и V века, а Остроготи који су освојили Италију дошли су са Истока. Овим кретањем и мешањем становништва су објашњавани источни елементи у галиканској литургији.

Дишен је такође сматрао да је галиканска литургија, са свим својим националним обележјима, најпре потекла из Милана чији је епископ крајем IV важио за „патријарха Галије“ и за највећи ауторитет по свим питањима. Северна Италија је била центар из којег су се ширили утицаји, како на Рим, тако и на Галију.

Међутим, митрополитанска јерархија је у Галији основана крајем IV века када је галиканска литургија већ постојала. Насупрот црквама у северној Италији и Шпанији, цркве у Галији нису никада имале јединствени литургијски центар, а Арл, који је једно време имао велики значај, врло брзо га је изгубио. Митрополит је био једини литургијски ауторитет у својој области и како су помесни сабори били ретки, литургије су се у детаљима разликовале од места до места. Све ово говори против миланске теорије.

3. Теорија о римском пореклу. Нема сумње да је галиканска литургија крајем IV века била сасвим слична римској и северноафричкој литургији са извесним местима која су била слободна за импровизацију. Редакција римске литургије коју је у IV веку спровео папа Дамас (366-382) није утицала на литургије северне Италије и Галије које су задржале свој традиционални обред.

Ову тезу заступа једна група миланских литургичара. Међутим, постоје и мишљења да је основа галиканске и римске литургије заједничка, а заснивају се на литургијској реформи папе Инокентија I (401-417) којом је он избацио „све старе обичаје, некада заједничке Риму и другим црквама“ (Писмо Децентију, епископу Губија). Ова реформа је усвојена у Милану, вероватно од стране Амвросија Миланског, док је у Шпанији и Галији одбачена. Међутим, историја нам не пружа сведочанство о постојању једне такве литургијске реформе.

Бенедиктинци из Солзмеса, као и језуита Херберт Лукас, такође сматрају да је галиканска литургија римског порекла, а као доказ наводе поређења

одређених молитава. У сваком случају, римско порекло не искључује самосталан развој галиканске литургије који је несумњиво постојао у периоду IV-VIII века, а најраније указивање на галикански литургијски обред који је различит од римског налазимо у делу *Животи св. Мартина* које је написао Сулпиције Север крајем IV века.

Савремена литургичко-историјска истраживања не иду у прилог ниједној од ових хипотеза, премда их ни не оповргавају. У светлу података које данас имамо, можемо тврдити да су се литургије галиканског типа развијале постепено, под различитим утицајима. Тако се прве галиканске литургије у многоме разликују од познијих с краја V и почетка VI века.

Хришћанство је у Галију дошло са Истока, првенствено из Мале Азије. Епископи првих заједница које су се на том тлу развиле били су гркофони. Осим тога, Галија је имала развијене односе са тадашњим центром западног хришћанства, Северном Африком, као и са Римом, те је и њихов утицај на духовни живот био неизбежан.

За каснији развој галиканских литургија најпресуднији су била три центра: Марсеј, Арл и манастир Левен. Сматра се да су састављачи првих литургијских зборника управо марсејски свештеници. Потом су се оне развијале у манастиру Св. Виктора који је основао св. Јован Касијан († око 435). Он је уводећи обичаје Истока доста утицао на читав галски богослужбени поредак, а посредно и на целокупан црквени живот Галије. Други духовни центар је био манастир Левен на обалама Роне који је основао св. Хонорије у првој половини V века. Он сам је био инспирисан египатским и тиверијадским монаштвом. Дакле, и овде видимо утицаје Истока. Значај овог манастира је у томе што су епископи Галије углавном бирани из његових редова. На крају имамо и Арл који је једно време био духовни центар Галије и чији је епископ био по части први после папе. Довољно говори податак да је 11 од укупно 16 помесних сабора у периоду од IV-VI века одржано управо у Арлу (премда се нису превише бавили литургијским питањима). У Арлу је и дошло до првих редакција галиканског обреда у правцу римске литургије, почетком VI века. Утицај Рима је надаље растао, а у VII веку се појављују и утицаји келтског литургијског типа које са собом доносе ирски монаси.

Унификација обреда и појаскивање галиканске литургије

У другој половини V века јављају се тежње ка унификацији литургије. Сабор у Вану у Бретањи (465) захтева јединство литургија у дијецези да би се тиме изразило јединство вере. Највећи допринос у овом правцу дао је св. Цезар Арлшки који је сазвао више помесних сабора са циљем обједињавања литургија и који је повезао своју Цркву са папском столицом. Ово је отворило пут продору римске литургије, премда није постојао изричит покрет против галиканског обреда. Последњи покушај увођења јединствене литургије учињен је

на сабору у Епаону (517) на којем је прописано да цркве у унутрашњости по литургијским питањима треба да се саображавају својој митрополитанској цркви. Познији сабори су се бавили само детаљима литургијског обреда што може значити да је унификација била извршена.

Тешко је рећи када је римска литургија почела да улази у галску праксу. У почетку папе нису имале конкретне напоре уперене ка потискивању галиканске литургије, али су у својим писмима и посланицама увек између редова изражавали своје жеље. Романизација је вероватно убрзана почетком VII века када је епископ Арла изгубио јурисдикцију над јужном Галијом и престао да буде ауторитет за читаво подручје. Уводе се најразличитији текстови и формуле, стапају се са традиционалним елементима и читава литургијска ситуација у Галији постаје, благо речено, анархична. Од 750. године долази до преовладавања римског обреда под утицајем бенедиктинских манастира који су ту основани почетком века. Највеће напоре у том правцу је учинио св. Бонифације који је радио по налозима папе Захарија, а овај је опет био у вези са Пипином Малим.

Званичну иницијативу за укидање галиканске литургије ипак није предузела Црква, него држава. Папа Стефан II (752-757) је, пошто је побегао од ломбардског краља Астулфа, потражио уточиште у Галији. Са њим је био и Кродеганг, Пипинов ујак, који је био ватрени заступник ширења римске литургије. Наредне године је папа крунисао Пипина за краља Франака у цркви Св. Дионисија код Париза. Присуство папе је свакако охрабрило опште увођење римског обреда, али је захтев за потпуним потискивањем галиканске литургије дошао од краља. Пипин Мали је убрзо заменио франачко традиционално појање римским. Стефанов наследник, његов сестрић који је са њим боравио код Пипина, папа Павле I (757-767), послао је Пипину збирку литургијских књига које је овај великом брзином умножио и раширио по Галији.

Документи Франкфуртског сабора (794) на неколико места указују на то да су све Цркве усвојиле римски обред за време владавине Пипина Малог. Стална брига Карла Великог око тога да ли је у свим Црквама у употреби римска литургија говори нам да су ипак постојале неке средине које се нису тако лако одрекле традиционалних обичаја. За Васкрс 774. године, папа Адријан је од Карла Великог затражио да настави оно што је његов отац започео и да рашири римски обред по свом пространом царству. Убрзо је дошло до општег потискивања свих обреда који нису били римски, а томе је допринео и аутентични римски служебник који је папа Адријан послао Карлу Великом на његов захтев. Та књига, позната као *Агријанум*, доспела је у Франачку крајем 785. године, али свештенству није представљена као „римска“, услед чега долази до уметања галиканских и мозарабских елемената. Четрдесетак година након литургијске унификације (око 789), Карло Ђелави је изразио жељу да упозна традиционалне литургијске обреде свог царства да би одлучио који од њих ће бити у употреби. Из Толеда су му донете мозарабске литургије

као најближе галиканским, али је он на крају ипак изабрао римску мису. И поред свих мера, елементи литургија галиканског и мозарабског типа неосетно су унети у римску мису и касније су утицали на њен коначан облик.

Извори за галиканску литургију

Сведочанства о поретку галиканске литургије су, за разлику од осталих литургијских типова, изузетно ретка. Она која су дошла до нас јако су оштећена и помешана са елементима римске литургије и готово сва датирају најраније из периода Меровинга (династија која је владала у Галији пре Каролинга). Овде ћемо навести најважније:

1. Лекционар из Волфенбитела представља палимпсест из V-VI века, а садржи три читања са деловима псалама који су певани између. Углавном садржи текст Вулгате али и одломке из старијих верзија Библије. Сматрало се да овај лекционар потиче из области Арла и Марсеја, али новија истраживања упућују на Клермон-Феран као место његовог порекла.

2. Фрагменти из Ришноа се називају још и *Монове мисе* по Францу Јозефу Мону (Franz Joseph Mone) који их је открио на једном палимпсесту 1850. године. Сматра се да ови фрагменти потичу из V века и да представљају период литургијског развоја између употребе непроменљивих формула и молитава које су се разликовале у зависности од дана и периода литургијске године. Према Вилмарту (Wilmart), изворни рукопис је био део једног галиканског мисала. Текст садржи седам миса, шест недељних и једну празничну које су изворно галиканске без иједног римског уметка. Претпоставља се да потичу из Бургоња.

3. Пејронови, Меови и Бинсенови фрагменти представљају неколико засебних листова и палимпсеста. Пејронов (Piéron) текст садржи *contestatio* великопосне мисе. Меов (Méau) текст садржи један позив на молитву, део једног *contestatio* и одломке других молитава: *Post nomina, Ad pacem* итд. Бинсенови (Bunsen) фрагменти обухватају део једне заупокојене литургије (*Post Sanctus, Post Pridie*) и још неке одломке.

4. Готски мисал (*Missale Gothicum*) је назив добио у XV веку. Наиме, Томаси (Tommasi) и Мабијон (Mabillon) су сматрали да потиче из Нарбона који је тада био део Визиготског краљевства, те отуда и назив. О месту порекла овог мисала постоји више различитих претпоставки, а време његовог настанка се поставља између 690. и 715. године. Он представља збирку миса узетих из разних зборника и из различитих области. Има све особености меровиншког периода и у многоме је сличан лекционару из Ликсеја. Рукопис почиње божићним вечерњим. Садржи и две мисе предбожићног периода (*Adventus*). За сваки дан Светле седмице постоји литургија за новокрштене. Поредак литургија је галикански, али више молитава су римске. Само шест недељних и тринаест празничних миса имају потпун текст. С друге стране, за свих 68 миса је дат различит *Praefatio*.

5. *Стари галикански мисал (Missale Gallicanum Vetus)* садржи мноштво молитава које су исте као у Готском мисалу. Ова два мисала се међусобно допуњују и потичу из истог периода. Gallicanum Vetus почиње мисом за празник св. Германа Оксершког. Затим следе молитве за благосиљање девица и удовица, мисе предбожићног периода, божићно вечерње и поноћна божићна миса. Садржи и припремне обреде за крштење, недељне мисе за период после Васкрса, све до мисе благосиљања пролећних плодова (Rogatio) чиме се овај зборник завршава.

6. *Франачки мисал (Missale Francorum)*, премда потиче из истог периода као претходна два, садржи доста римских елемената. Сачуван је само један део који обухвата поредак литургије, молитве благосиљања девица и удовица и освећења часне трпезе, као и делове 11 миса. Као место његовог настанка се наводе Лијеж, Париз, Бургоњ или, пак, Поатје. Премда су све мисе римског типа, оне чувају остатке галиканске терминологије.

7. *Мисал из Бобиа* је открио Мабијон у истоименом манастиру (Bobbio) и одмах потом га објавио. Датира из прве половине VIII века. Место његовог порекла није са сигурношћу утврђено. По Едмунду Бишопу (Edmond Bishop), мисал је дело Ираца који су боравили у Италији у околини манастира Боибио. Дом Морен (Dom Morin), пак, на основу шпанских карактеристика закључује да је настао на југозападу Француске. Мисал је подељен на три дела и садржи укупно 62 литургије: литургије од предбожићног периода до Педесетнице, литургије посвећене светитељима, седам недељних и једну заупокојену литургију. Садржи и текстове посланица и Еванђеља и вероватно је један од најстаријих таквих зборника. Све до *praefatio*, молитве су по структури галиканске, док римске формуле преузете из *Missa romanensis cottidiana* налазимо у канону евхаристије, причешћу и молитви благослова. Зборник садржи 76 *praefatio* за 62 мисе. Неки од *contestationes* представљају парафразе проповеди бл. Августина, св. Максима и св. Амвросија.

8. Наводна *писма св. Германа Паришког* је пронашао Мабијон (Mabilion) у Отену (у XVIII веку). Од великог су значаја јер представљају једини документ на основу ког би се могао реконструисати *Ordo Gallicanus*. Прво писмо носи наслов: „Герман, епископ Париза, писао је на тему Мисе“. Међутим, ово писмо је написано најраније крајем VII века, а Герман је био епископ Париза од 555. до 576. године. Ова писма која се заједно називају *Expositio antiquae liturgiae gallicanae (Излагање древне галиканске литургије)* дело су непознатог аутора и поред текста литургије садрже изванредан број мистичких тумачења мисе, као и других служби.

9. *Збирка благослова из Отена (Autun) и Фрајзинга (Freising)* настала је у VIII-IX веку. Садржи молитве благослова које је свештеник изговарао пред причешће. У првом делу рукописа, који може датирати и из VII века, уочљиви су трагови који упућују на Отен као место настанка, и сличан је Гот-

ском мисалу. Додаци који се налазе у другом делу указују на Фрајзинг као место порекла. Садржај овог дела рукописа потврђује постојање тенденције за мешањем галиканског и римског обреда.

10. Лекционар из Луксеја (*Antiquissimum lectionarum Gallicanum*) открио је Мабијон у Луксеју (Luxeuil) 1683. године. Дишен (Duchesne) и Морен (Morin) су на основу тога што се у календару помињу Женевјев (3. јануар) и Жилијен (6. јануар) закључили да лекционар потиче из Париза. С друге стране, сличност са извесним рукописима из Лиона навела је Дом Селестина Шарлијеа (Dom Célestin Charlier) на мисао да је лекционар настао на југоистоку Француске. Једини је кодекс који садржи сва читања током обреда које служи епископ, што показује да је састављен за неког епископа или за катедралну цркву. По Дом Пјеру Салмону (Dom Pierre Salmon), овај лекционар су користили епископи Лангра. Лекционар је по садржају потпуно галикански, без икаквих римских уплива. Садржи 88 читања почевши од божићног вечерњег.

11. Лекционаре из Шледстата (*Schlettstadt*) и Вирцбурга (*Würzburg*) је открио Дон Морен. Лекционар из Шледстата садржи само Пророштва и меровиншког је порекла. Онај из Вирцбурга је римски.

Остали извори за проучавање галиканске литургије су:

1. Писмо папе Инокентија I (416) Децентију, епископу Губиа;
2. Три омилије Фауста, епископа Риеа (Riez) († око 485) о *Символу вере*;
3. Проповеди о *Символу вере* и *Regula ad Monachos* (Правила за монахе) св. Цезара Арлшког († 553);
4. *Regula ad Monachos et ad Virgines* (Правила за монахе и девице) Оригена Арлшког;
5. *Expositio brevis antiquae liturgiae gallicana*, односно већ помињана писма Германа Паришког;
6. Краћи типик *De cursibus ecclesiasticis* (О црквеним поретцима);
7. *Expositio symboli* (Изложење симбола) и друга поетска дела Вананса Фортуната (Venance Fortunat).

Поредак галиканске литургија

Свако евхаристијско сабрање, барем од времена Јустина Римског, се састоји из два дела: службу речи којој могу присуствовати и катихумени и предложене верних. Ни западни обреди нису изузетак. Међутим, у Галији никада није постојао снажан центар, као што је то био нпр. Цариград на Истоку, на чији би се литургијски поредак угледале околне Цркве. Услед тога, галиканске литургије се разликују у зависности од локалних традиција и од времена настанка. Саме, пак, молитве су углавном биле променљивог карактера и често су писане у хексаметру, што је заједничка карактеристика галиканске и сиријских литургија Маронита и Јаковита.

На основу докумената које поседујемо, ипак можемо утврдити да су све галиканске литургије имале идентичан општи поредак који је обухватао:

1. *praefatio*
2. *collectio*
3. *diptyca/nomina*
4. *post nomina*
5. *collectio* или *ad pacem*
6. *pax*
7. *contestatio/immolatio/illatio*
8. *Sanctus*
9. *post sanctus*
10. *Qui pridie/In quia nocte*
11. *post mysterium*
12. *fractio panis*
13. *ante orationem dominicam*
14. *Pater*
15. *post orationem dominicam*
16. *benedictio*
17. *post eucharistiam*
18. *collectio.*

Навешћемо најважније одлике сваког од ових делова и на тај начин представити јединствен оквир галиканских литургија.

Припремне молитве

У рукопису из Ришноа, *Preparatio sacerdotis* не налазимо ни пре ни на почетку мисе. У мисалима из Стова и Бобиа постоји молитва која би могла да се прихвати као припремна. У Готском мисалу се у Васкршњој литургији налази једна таква молитва, веома слична тексту из тзв. *илурске мисе*. Међутим, напомена *Sanctus* поред текста указује на то да је ову молитву изговарао свештеник током певања Трисветог. Изгледа да ове молитве нису биле саставни део галиканских литургија, већ да су касније унете из римске.

Уводни чин (Introitio)

Уводни чин је у првим вековима био веома једноставан, али је у 6 веку добио карактер правог свечаног уласка свештенослужитеља током којег је певана входна песма. На возглас ђаконa: *Тишину најправиие!* Свештенослужитељ је благосиљао сабрање речима: *Госїод нека је увек са вама!* на шта би верни одговорили: *И са духом ївојим!* Тај благослов је у суштини представљао почетак литургије.

Сведочанства о уводном чину имамо код Псеудо-Германа и св. Григорија Турског. Претпоставља се да је ово утицај мозарабске литургије у којој налазимо исте формуле.

Певања

Према опису литургије који је дао Псеудо-Герман, читањима су претходиле и три уводне песме: *Трисвѣѣо*, *Госїоге ѿомилуј* и *Benedictus*, химна пре молитве благослова. *Трисвѣѣу ѿесму* је започињао свештеник, настављали су је појци на грчком и латинском језику са јеврејским *амин* на крају. Касније му је додат сиријски монофизитски уметак: *који је био расїеѣѣ за нас*. Након Трисветога три детета су једногласно певала три пута *Госїоге ѿомилуј*, као и у сиријској литургији св. Јакова, док обичај да деца певају потиче од обичаја јерусалимске цркве из IV века. *Госїоге ѿомилуј* није било у толикој употреби у Галији све до Другог сабора у Везону (529) који по узору на праксу Рима, Италије и Истока, предлаже његову чешћу употребу.

Засигурно знамо да је од краја 6 века, у неким местима и у извесним околностима, старозветном читању претходило певање Захаријеове песме, назване *Prophetia*. Њу је започињао епископ, а потом су стихове наизменично певале две певнице.

Молитва сабрања

Код Псеудо-Германа се она не помиње, али у свим осталим изворима је налазимо, пошто је молитва сабрања била карактеристична за галиканске литургије. Обично је то била или парафраза најинтересантнијих стихова претходне песме или указивање на празник. Свакако јој је претходило обраћање вернима.

Читања

Св. Цезар и св. Григорије Турски говоре о три читања: Пророка, Апостола и Еванђеља. Премда је могуће да су она постојала и у римској миси, ова читања су типично галиканска карактеристика.

У древна времена, читано је више одломака из Старог завета, најмање два: из „Закона“ и „Пророка“. Касније је овај број редукован. У многим црквама је постојао и обичај да се најпре читају житија мученика.

Између читања се певао псалм који дуго времена није био фиксиран, него га је бирао епископ. Касније се, на иницијативу Амвросија Миланског, уводи респонсоријално певање псалама (чтец је читао стихове псалма на које је народ одговарао певањем одређеног стиха као рефрена).

Текст Апостола је готово по правилу узиман из Павлових посланица. Веома ретко се у изворима могу срести Саборне посланице. У пасхалном периоду, према обичају који је важио у Галији, Шпанији и северној Италији, читана су Дела апостолска. Чтечеви су били изузетно млади.

Певања

У недељу и празничне дане се између читања Посланице и Еванђеља певала *Химна шројице младића*. У начелу је била праћена молитвом, али то није нигде наглашено. Следио је одговор који су певала деца да би подсетила на јеврејску децу која су певала: *Блаїословен који долази у име Госїодње* и који је представљао увод у читање Еванђеља (Псеудо-Герман). Према св. Григори-

ју Турском певао је ђакон, али је то вероватно обичај из Тура или Орлеана, где се служила литургија коју он наводи. Певање Захаријеве песме или Химне тројице младића, које су заправо у литургију пренете из јутарње службе, датира најраније из 5 века.

Еванђеље

Читање Еванђеља је, према Псеудо-Герману и св. Григорију Турском, било веома свечано. Претходио му је вход са Еванђељем прекриврним платном испред ког је ношен седмокраки свећњак. Током изношења Еванђеља певано је *Трисветио*, као и приликом његовог враћања на часни престо. Читању Еванђеља претходио је возглас: *Слава њеби Госјоге*, као у римској миси, а само читање је вршено је са *tribunal analogii* или са амвона.

Проповед

Након тога предстојатељ је или читао омилију неког светог Оца или сам тумачио читања. Св. Цезар († 543) је имао обичај да своје проповеди шаље другим црквама, док је св. Иларије Арлшки (419–449) обичавао да проповеда по четири сата, те стога није чудо што је у својој цркви увео столице. Према одлуци Другог сабора у Везону (529) којим је председавао св. Цезар, ђакони су могли да читају отачке проповеди, али нису имали право да проповедају. Проповед је завршавана тројичним славословљем.

Јектенија (Молитва верних)

Након проповеди или омилије следила је јектенија током које је свештеник изговарао молитву. Верни, ако нису могли да преклоне колена на возглас ђакона, морали су барем да приклоне главу. У изворима не налазимо текст јектеније, него само молитву свештеника. Молитва која се читала на Божић, као и молитва сабрања после пророштва за сваки дан, садрже израз *Salvator mundi* који је типичан за галиканске литургијске текстове. У неким мисалима јектенију налазимо између читања Апостола и Еванђеља, а на исто место упућује и Псеудо-Герман. За разлику од источњачких јектенија где ђакон изговара молитву, а народ одговара са *Госјоге њомилуј*, у галиканској литургији је након возгласа ђакона народ преклањао колена и у тишини се молио неколико тренутака, свако за своје потребе.

Отпуст катихумена

У прва времена је постојала молитва за катихумене и њихов отпуст, чији текст није сачуван, али се претпоставља да је била слична оној из литургије Апостолских установа. Међутим, у време Псеудо-Германа, услед нестанка редова катихумена и покајника и ове молитве ишчезавају. С обзиром на то да о овим установама говори св. Јован Касијан, као и акта Првог Лионског сабора (517) која налажу да се оглашени отпусте тек након молитве, ово нам служи као један од доказа да писма Псеудо-Германа датирају најраније из VII века. Отпуст је изговарао ђакон, највероватније речима: *Ако је ко оглашених осџао, нека изађе*.

Пренафора

Иако се често назива *offertorium*, за галиканске литургије је карактеристично да преношење дарова и целив мира не чине предложење у правом смислу речи, него увод у њега.

Према сведочанствима из VI века преношење дарова је било нарочито свечано. Григорије Турски чак описује пренос дарова из спољашњег *sacragium*-а, попут цариградског. Претходно су затварана врата цркве која су симболизовала „врата душе“. У време Псеудо-Германа овај чин више није имао своју реалну, него само симболичку функцију. Следио је возглас ђакона који је позивао на тишину. Током преноса дарова се у неким местима певао *Sonus* (Громогласна песма), песма инспирисана Књигом изласка која је имала употребу сличну византијској *Херувизи*. Песма се завршавала троструким *алилуја*. Дарови, *oblata*, који су преношени на часну трпезу, свакако су били претходно припремљени. По узору на римску праксу, верни су доносили принос пре литургије, а о томе нам сведочи св. Цезар. Ђакон је из (који одговара сиријском ђаконику) у олтар уносио хлеб у једној округлој чинији и вино са водом у пехару. Занимљиво је да је преношење дарова сиријског типа, што се огледа у томе да се у молитвама које је ђакон изговарао приликом преноса, хлеб и вино већ називају Телом и Крвљу Христовом: *Corpus vero Domini ideo defertur ... Sanguis vero Christi ideo specialiter offertur in calice quia ...* (Истинито тело Христово се преноси ... А истинита крв Христова нуди се у чаши ...) (Псеудо-Герман). Дарове је у неким местима припремао сам ђакон, а негде их је примао предстојатељ који се претходно припремио прањем руку и приступио олтару.

Свети сасуди су били прекривени богатим свиленим платном које подробно описује Псеудо-Герман. Први од три покривача, *Palla linostima*, био је вунени или ланени столњак који је прекривао часну трпезу. *Corporealis palla* је било платно од чистог лана на које су стављани дарови, а које је симболизовало Христов покров. *Coopertorium sacramentorum* или *покров за Свеће шајне* је био пребачен преко дарова на часној трпези. Био је сачињен од свиле и украшен златом и драгим камењем. Подсећао је на онај покров који је прекривао Мојсијев Ковчег завета. Св. Григорије Турски их назива другачије: *pallium siricum*, *pallium altaris* и *coopertorium*.

Символ вере

Символ вере се у галиканској литургији није читао пре каролиншке реформе. Позивање на канон Сабора у Толеду (633) који говори о оваквој пракси у Галији је неосновано јер се он односи искључиво на нарбонеску Галију у којој је преовладавао мозарабски, а не галикански обред. Алкуин († 804) је увео исповедање вере са додатком *filioque* пошто је претходно чуо ирске монахе како га певају према старој визиготској традицији.

Молитве након предложeња

Псеудо-Герман не помиње тзв. *молићџве њокрова* које налазимо у Готском и Бобио мисалу и у *Gallicanum vetus*. Обухватале су возглас и молитве за благодат *шајне гана* које су варирале према дану. Ово се називало *praefatio missae* и по својој структури је ближе сличним молитвама римске и афричке цркве него молитвама источних цркава. Сличне молитве налазимо и у мозарабском обреду.

Диптих

Читање диптиха на овом месту је изузетно, мада га срећемо у обредима Шпаније и источне Сирије. Псеудо-Дионисије говори само о помињању умрлих, премда је несумњиво да су читана и имена живих. На Другом сабору у Везону (529) се наређује да се помиње и име папе. Имена су често била исписана на таблицама од слоноваче (диптисима). На пронађеним диптисима најчешће је име краља Хилдеберта (умро 562). На једној табlici последњи у низу упокојених је Цезар Арлшки († 543) што упућује на време њиховог настанка. Током читања имена свештеник је, према Псеудо-Дионисију, откривао дарове, док је гласно читање имена био општи обичај у Галији. Следила му је молитва *post nomina*.

Целив мира

Целив мира, одвојен од предложeња читањем имена, типичан је за галиканску литургију. На то се жалио папа Инокентије I у свом писму Губијском епископу (416). Он сматра да је целив мира печат евхаристијске молитве позивајући се притом на *Аџосћолско ѡредање* и да му је као таквом место пред причешћем. Целив мира се давао свим присутнима, а након њега је у неким црквама следио возглас: *Мир свима!* Често је возгласу везаном за целив мира следило његово понављање у функцији дијалога који је означавао почетак евхаристијских молитава. Тај двоструки возглас је остатак из времена када самој евхаристији није претходила литургија речи, него је она почињала возгласом дијалога.

Praefatio (Пролог)

У различитим књигама се назива различито. У меровиншким зборницима и у мисалу из Бобиа се назива *contestatio*. Овај термин се употребљава у класичном значењу исповедања вере, потврде итд. У *Gallicanum vetus* се користе различита имена: *contestatio, immolatio, praefatio missae*. Реч *immolatio* је најбоље превести као „евхаристијска жртва“ с обзиром на то да је њено значење шире од обичног *praefatio*-а канона евхаристије. Вероватно је овај израз облик речи *illatio*, како се назива *praefatio* у мозарабској литургији, а превод је грчке речи *Ανάφορα*. За сваку галиканску или мозарабску литургију постоји посебан *praefatio*. Тако у Готском мисалу постоји 68 увода за исто толико литургија, а у мисалу Бобио 76 за 62 литургије. У молитвама пролога се најчешће слави Бог због сведочења светитеља, нарочито апостола и мученика. По-

стоји само један пролог којим се прославља Богородица, у јануару месецу, и то у зборницима из VIII века. Господњи празници имају посене прологе, док је једино у пасхалном периоду и обичним недељама сачуван класични пролог којим се благосиља Богу због искупљења у Његовом Сину.

Sanctus

Ниједан постојећи галикански литургијски зборник нам не доноси текст *sanctusa* јер је његова појава каснијег датума. Најпре је уведен за велике празнике, а почетком V века је постао уобичајен за сваку литургију. Тиме је разбио континуитет евхаристијске молитве, прекидајући пролог, без икакве везе са претходним благодарењем. Претпоставља се да је био исти као и у мозарабској литургији. Св. Григорије Турски нам говори да је био обичај да се народ придружи певању *sanctus-a*. У *collectio post sanctus*, у ком служитељ потврђује Христову светост, понављане су и продубљиване речи певане химне. Потом је свештеник изговарао молитву, променљиву за сваку мису, која је увек почињала речима *vere sanctus, vere benedictus*, по узору на источне литургије. *Post sanctus* се обично завршавао са *per Christum Dominum nostrum* који је истовремено био увод за речи установљења које су почињале римском формулом *qui pridie*.

Освећење дарова (Consecratio)

У старим галиканским зборницима речи установљења су увек изостављене или је на њих само указано почетним речима, што значи да су служитељи морали да их знају напамет. Могуће је да је првобитни узрок овог изостављања *disciplina arcani*. Током изговарања речи установљења, како наводи св. Григорије, свештеник је благосиљао принесене дарове. Источни утицај који се одсликава у уметку дела *in qua nocte tradebatur* у мозарабску литургију није никада доспео до галиканске литургије. На основу извештаја Псеудо-Дионисија може се претпоставити да су дарови освећивани на дискосу а не на покрову.

Post secreta

Молитва која је следила освећењу дарова називала се *post secreta, post pridie, post mysterium*. Еквивалентна је молитвама анамнезе и епиклезе, а завршава се славословљем. Она је била променљива, некада упућена Оцу, а некада Сину. Неке варијанте садрже призивање Светог Духа, док га оне из Готског мисала немају. У молитви која се налази у *Gallicanum Vetus* моли се Логос да сиђе на свете дарове: *Descendat, precamur; omnipotens Deus, super haec, quae tibi offerimus, Verbum tuum sanctum: descendat antiquae indulgentiae tuae donum ut fiat oblatio nostra hostia spiritalis in odorem suavitatis accepta; etiam nos famulos tuos per sanguinem Christi tua manus dextera invicta custodiat*. (Нека сиђе Логос Твој свети, молимо ти се, Господе свемогући, на ово што ти приносимо, нека сиђе изворни дар твога милосрђа да би наш принос постао духовна жртва коју Ти примаш као благоугодни мирис и да би Твоја непобедива рука штитила нас, слуге Твоје, крвљу Христовом).

Преламање

У галиканској литургији је задржало своје изворно место, након анафоре, док је у римским и византијским литургијама премештено иза Молитве Господње. Могуће је да је постојало уздизање агнеца пре преламања. Обред преламања агнеца је био веома компликован, као и у мозарабској и келтској литургији, али о њему нема ближих података. Псеудо-Герман наводи да је ђакон певао одређени антифон, али не каже који. Једно време су у овај обред продрле разне сујеверне форме као нпр. полагање честица у виду људске фигуре.

Сједињење

Не постоје никаква сведочанства о томе како је оно изгледало мада би било интересантно упоредити га са чином сиријске литургије.

Молитва Господња

Као и у већини литургија, Молитва Господња се налазила између пролога (*ante orationem dominicam*) и епилога (*post orationem dominicam*), који је у Галији варирао према миси која се служила. Представљао је припремну молитву за причешће. Оче наш је на литургији говорио народ, као и на Истоку, а о томе нам сведоче св. Јован Касијан, св. Цезар Арлшки и св. Григорије Турски.

Благослов пре причешћа

Након возгласа ђакона: *humiliate vos benedictioni*, следио је благослов који се развио под утицајем Афричке цркве. У прво време се састојао од неколико реченица које су варирале у зависности од дана и само епископ је имао право да их говори. Касније се, у време Псеудо-Германа, усталила кратка, одређена форма благослова који је имао право да изговара и свештеник: *Pax, fides et caritas et communicatio corporis et sanguinis Domini sit semper vobiscum* (Мир, вера и љубав и причешће телом и крвљу Господњом нека увек буде са вама). Ни за извештан број веома дугих молитава благослова које се налазе у Готском мисалу не би се могло рећи да су биле резервисане само за епископе.

Благослов пре причешћа који је био карактеристичан за Јерусалимску цркву. Премда је овај обичај прилично рано усвојен у галиканској литургији, не може се рећи да је њена карактеристична црта.

Никита Ремесијански (V век) и епископ бретонски Фастидије (V век) сведоче да је на Западу постојало древни возглас *Sancta sanctis*, али да је временом изашао из употребе.

Причешће

Причешће је вршено под оба вида, квасним хлебом и вином, одвојено. Постојао је утврђени ред за причешћивање. Св. Цезар говори да су га мушкарци примали директно у руке, док су жене морале да их прекривају одређеним платном, само за ту сврху, које се звало *dominicale*. Тешко је рећи колико су се често причешћивали верни у доба Меровинга. У једном зборнику правила за монахе који датира из VII века препоручује се причешћивање сва-

ке недеље. Псеудо-Герман наводи да се током причешћа певала песма *trecentum* која је изражавала веру у Свету Тројицу.

Благосиљање

Назива се *post communionem* или *post eucharistiam* и имало је променљиву форму.

Отпуст

У сачуваним зборницима постоје различите формуле отпуста које су аналогне, ако не и идентичне са једноставном формулом келтске мисе: *Missa acta est – in pace* (Миса је свршена – у миру).

Благословени хлеб

Давали су га млађи свештеници на крају мисе онима који се нису причестили. Овај обичај који је вероватно дошао са Истока описује св. Григорије Турски.

Литургијска година

Календари галиканских литургија су се разликовали у зависности од места и времена њихове употребе. Св. Григорије Турски у *Историји Франака* наводи дане који су се празновали у Туру (*De vigiliis*) и дане поста (*De jejuniis*). Сабором у Масону (581) се као почетак предбожићног периода одређује празник св. Мартина (11. новембар). Према томе, он је трајао шест недеља као и у амвросијанским и мозарабским литургијама.

У Ликсејском лекционару и у Готском мисалу литургијска година почиње вечерњим уочи Божића, док у најстаријем, Лекционару из Вофенбитела, литургијска година почиње вечерњим уочи Васкрса, као у источним литургијама. Интересантно је да су Гали, из неког необјашњивог разлога, веровали да је Христос рођен у среду.

По сведочанству св. Јована Касијана, датум празновања Пасхе је објављиван на Богојављење. Интересантно је то да су читања на дан Васкрса била веома слична читањима из лекционара јаковитског патријарха Анастасија V, као и да читања која су у Ликсејском кодексу назначена за почетак Великог поста и за Велики Четвртак налазимо и у сиријском обреду из истог периода. Цветна Недеља се помиње у Ликсејском лекционару. Прва три дана Страсне седмице се називају *Authentica Hebdomada* као и у амвросијанском обреду. Велики Четвртак се на југу Галије у VI и VII веку називао *Natale Calicis*. У Готском и Старом галиканском мисалу Велики Четвртак и Велика Субота се називају *Biduana*, што представља остатке епохе када је васкршњи пост подразумевао само ова два дана. Томина недеља у Лекционару из Волфенбитела носи назив *Quasimodo*, а у Ликсејском лекционару и у Готском мисалу *Clasum Pashae. Rogationes*, обред благосиљања пролећних плодова, потекао је из области око данашњег Беча, али се у различитим био везан за различите датуме. Обухватао је певање псалама уз краће молитве.

Обред крштења је задржао све карактеристике примитивних латинских обреда и готово ни у чему није сличан источним крштењским обредима. Типично је то да је миропомазање вршено одмах након крштења, Св. миром које је у неким црквама освећивано на Велики Четвртак, а у неким на Велику Суботу. Крштење се завршавало обредом прања ногу.

Служба ђакониса је у Црквама Галије постојала, али није прихватана са одушевљењем и коначно је укинута одлуком Другог сабора у Орлеану (535): „Од сада, због слабости њиховог пола, жене више неће бити посвећиване у службу ђаконеса.“

Одежде свештеника су несумњиво биле одећа коју су и иначе, свакодневно, носили Римљани, бар до VI века, али од скупоченијег платна. Док се мода мењала, Црква је у свом конзервативизму задржала стари начин облачења које је тако постало богослужбена одежда. У V веку се под утицајем монашког и аскетског покрета појавио обичај ношења огртача и појаса.

Обнова галиканске литургије

Као што смо видели, о самим почецима развоја галиканске литургије нема готово никаквих података. Приметни су различити утицаји, премда се не зна тачно како су они доспели на тло Галије. Обреди су били веома разноврсни, у зависности од места и времена. У доба Каролинга, галиканска, као и све остале западне литургије изузев римске мисе, бива потиснута. Међутим, током каролиншке реформе долази и до обрнутог процеса, до продора галиканских елемената у римску мису који потом битно утичу на њен развој.

Крајем XIX века долази до повећаног интересовања истраживача за древне литургијске типове, међу њима и за галиканску литургију. Њену практичну обнову је извршила ECOF (Eglise Catholique Orthodoxe Francaise), Православна Католичка Црква Француске која је желела да у богослужбену употребу уведе традиционалну локалну литургију. Реконструкција галиканске литургије је изведена на основу писама Псеудо-Германа, а употпуњена је на основу молитава из *Missale Gothicum*, *Missale Gallicanum Vetus*, као и из других сличних докумената. Њен поредак готово у потпуности одсликава поретке литургија које су до VIII века биле у употреби на тлу Галије. Али како је њена реконструкција извршена на основу писама св. Германа Париског која су настала у IX веку, те стога садрже и многе елементе унете након каролиншке реформе, она по садржају не може представљати њену аутентичну варијанту.

Међутим, значај галиканских литургија није само у њиховој лепоти, те стога ни њихова обнова и реконструкција нису неопходне. Оно што је битније јесте историјско сведочанство које нам оне пружају. Наиме, Галија и Шпанија су биле на рубу хришћанског света, веома удаљене од центра који се у то време налазио на Истоку. Услед тога су то биле веома конзервативне области које су брижљиво чувале све оно што је до њих допирало. Тако у тексто-

вима сачуваним у галиканским зборницима, премда они датирају најраније из VI века, имамо сведочанство о аутентичном доникејском богословљу. И док се на Истоку, услед појаве разних јереси, одступило од слике Христа као посредника у Божјој икономији спасења у корист Христа као Бога Сина, у Галији је остало на снази богословље најранијих векова. Оно је изражено кроз типично „икономијски“ литургијски језик којег је у великим центрима већ био заменио „теолошки“. Према томе, галиканске литургије нису само сведоци некадашњег литургијског богатства, него и полазиште за даљи рад ширег богословског значаја.

Литература:

1. Baumstark, Anton, *Liturgie comparée*, Chèvetogne, 1953.
2. Bouyer, Louis, *L'Eucharistie*, Paris, 1985.
3. King, Archdale, *Liturgies anciennes*, Paris, 1961.
4. Smyth, Matthieu, *La liturgie oubliée*, Paris, 2003.

Summary. In the districts which came within the Roman Patriarchate's jurisdiction parallel to the spread of Christianity there originated a great number of different, local liturgies which are classified in several elementary groups which are altogether called the western liturgy type. Gallic liturgies belong to one of these groups and they existed up to the eighth century i. e. until the reforms of Pippin the Short and Carlo the Great when the Roman liturgy type was introduced in the whole Empire and other types were driven back. The very origin of the Gallic type of liturgy and the conditions under which it had developed remains a mystery because we lack the relevant sources. Namely most sources are dated to the later period of time so that the texts they contain abound the ingredients of the Roman liturgy type. There didn't exist a one and unique liturgy which was served in entire Gallia – liturgies differ in the place and the date of their origin. Nevertheless some general attributes which all the liturgies of Gallic type had in common could be singled out.

The importance of Gallic liturgies is huge because they bear witness to an ancient and to a large extent authentic Christian tradition. Besides, in the districts distant from the big Christian centers a certain conservatism was predominant. The influence from Syria, Antioch and Alexandria which dates to ante-nicean period are preserved almost intact so that even in the texts from the fifth and sixth century we have written evidence about the oldest liturgy language from the period of its developmental stage.